

GLAZBA CVRČAKA

**Zbornik radova o mađarskoj kulturi i jeziku
u čast Franciski Ćurković-Major**

Izdavač

Filozofski fakultet u Zagrebu
Katedra za hungarologiju
FF press

Za izdavača

Izv. prof. dr. sc. Domagoj Tončinić

Bibliotheca Hungarologica Zagrebiensis

Sv. 2

Urednik biblioteke

Sándor Bene

Recenzenti

Petar Vuković
Jutka Rudaš

Urednica područja

Renata Geld

Prevoditelji

Gábor Balogh, Ivan Vid Čakarević Kršul, Dávid Karácsonyi, Nikola Kušćer,
Borna Marčac, Ema Sabo, Martin Sukalić, Sofija Žagar

Kontrolni prijevod

Kristina Katalinić, Orsolya Žagar Szentesi

Lektura tekstova na engleskom jeziku

Alexander Douglas Hoyt

Računalni slog

Boris Bui

Oblikovanje naslovnice

Boris Dundović

Naklada

250

Tisak

Studio Moderna d.o.o., Zagreb

ISBN 978-953-379-115-9

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001202353

Tiskanje ove knjige financijski je pomoglo Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske i Vijeće mađarske nacionalne manjine Grada Zagreba.

Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati ni na koji način bez pismenoga odobrenja izdavača i autora. Svako neovlašteno umnožavanje podliježe kaznenoj odgovornosti.

GLAZBA CVRČAKA

ZBORNİK RADOVA O MAĐARSKOJ KULTURI I JEZIKU
U ČAST FRANCISKI ĆURKOVIĆ-MAJOR

Uredile

Kristina Katalinić
Orsolya Žagar Szentesi

 FF press

Zagreb, 2023.

UDK: 821.124(497.5)"14"

821.163.42.0-7

81'25

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćeno za tisak: 29. lipnja 2023.

Jan Panonije i kulturno prevođenje

Sándor Bene

Sveučilište u Zagrebu

sbene@ffzg.unizg.hr

Klasična književnopovijesna djela romantizma i postromantizma često i rado inkorporiraju latinsku književnu tradiciju doba humanizma u vlastite nacionalne narative. Suvremene (transkulturalne i transnacionalne) interpretacije, s druge pak strane, često pretjerano kompenziraju ovaj anakronizam i, zanemarujući nacionalnu ili regionalnu svijest humanističkih pisaca, raspravljaju o renesansnoj humanističkoj književnosti isključivo u terminima kulturnog središta (tj. u slučaju 15. stoljeća: Italija). U ovom će se radu na primjeru epigrama Jana Panonija pokazati da ga vrijedi uzeti u obzir: u mnogim su slučajevima sami renesansni pjesnici također razmišljali o problemu centra-periferije. Jan, kao pjesnik periferije, ironično komentira proces kulturnog prevođenja. U pjesmi traži od svog prijatelja Galeotta Marzia da ispravi latinske barbarizme u njegovu tekstu, istovremeno sugerirajući (skrivenim aluzijama na antiku) da klasična norma na kojoj se ispravak temelji nije vječna. Kao sljedbenik Lorenza Valle, osporava dogmatički ciceronijanizam svog vremena, suptilno kritizirajući čak i vlastitog bivšeg učitelja, Guarina iz Verone.

Ključne riječi: renesansni humanizam, centar i periferija u književnom transferu, koncept prijevoda, Jan Panonije, Galeotto Marzio

Nacionalizam ne voli humanizam. U žaru romantizma 19. stoljeća prisjećanje na književnu prošlost služilo je jačanju nacionalnog sjećanja i identiteta, pa su entuzijastični znanstvenici često svojim junacima, pjesnicima prošlosti, anakronistički pripisivali romantičarski i kasnoromantičarski nacionalni duh vlastita vremena. Međutim, 15. stoljeće im je uvijek predstavljalo problem. Humanisti diljem Europe, pogotovo Srednje, nastojali su civilizirati barbarske običaje, ukrotiti „nacionalni duh” srednjeg vijeka te prevoditi tradicije Germana, Franaka, Huna, Ilira, Batavaca i Sarmata na jezik idealnog (i idealiziranog) urbanog Rima. Prisjetimo se samo engleskih, francuskih i mađarskih „nacionalnih” povijesti koje je u Livijevu stilu napisala generacija velikih humanističkih povjesničara poput Vergilija Polidora, Paola Emilija i Antonia Bonfinija.¹ Cilj im je bio

¹ O širem kontekstu problema, s literaturom u Bene 2005.

priveći barbarske kulture u dijalog i obnoviti ih prema duhu drevnog Rima (i Atene). Time su zapravo radili protiv kasnijih stremljenja k nacionalnoj isključivosti toliko karakterističnih za romantizam. O pitanju nacionalne pripadnosti baroknih pisaca mogla bi se voditi plodna rasprava – utoliko više što je isto pitanje zanimalo i njih same. U mađarskom i hrvatskom kontekstu valja se samo sjetiti braće Zrinskih. No s renesansom je to posve drugačije. Primjerice, Mađari i Hrvati u novom humanističkom koineu latiniteta spominjali su se kao Panonci i Iliri, a kao stanovnici nekadašnjih provincija Rimskoga carstva međusobno su komunicirali na latinskom jeziku – no za talijanske humanističke centre poput Firence, Ferrare, Venecije i Rima, koji su oživljavali rimsku kulturu, jednako su se smatrali stanovnicima periferije. Nema anakronističnijeg pothvata od rasprave o nacionalnom identitetu Jana Panonija i njegovih vršnjaka.² Njihova djela svakako imaju naznake patriotizma i ljubavi prema užoj domovini, ali je vrjednije analizirati tematiziraju li i kako odnos humanističkog centra i periferije, kao i potrebu i mogućnost odbacivanja vlastite „barbarske” provenijencije – to jest, današnjom terminologijom – problematiku „kulturnog prevođenja”. To, dakako, zahtjeva prvo temeljitu analizu njihova jezika izgrađenog na intertekstualnosti i antičkim aluzijama, kao i užeg i šireg konteksta. Ispitujući intertekstualnu pozadinu i aluzije jednog epigrama, naša će studija slučaja pokušati učiniti upravo to.

Sljedeće stihove Jan Panonije vjerojatno je poslao, kao posvetu ili uvodnu poemu uz jedan izbor iz vlastitih epigrama, prijatelju humanistu Galeottu Marziu:

Haec tibi Pannonicis, epigrammata mittit, ab oris,
 Inter Hyperboreas, maximus Ister, aquas.
 Nec te mirari nimium, Galeotte, decebit,
 Esse videbuntur vix mea, si qua tibi.
 Scilicet ingenio multum locus addit et aufert,
 Inter et est sub quo sidere carmen eat.
 In Latiis, scripsi fortasse Latinius, oris,

² Vidi Klaniczay 1973. Usprkos svemu stari se argumenti uporno ponavljaju: s hrvatske strane inzistira se na raspravi o podrijetlu, a s mađarske na raspravi o političkom identitetu. O Janu Panoniju vidi Petrovich 1979; Perić 2005: 346 (poznati su citati kao na pr. „... originem Slavonicam ferunt” – papa Pio II o Janu Panoniju i Ivanu Vitezu od Sredne; „di nazione Schiavo” – Vespasiano Bisticci o Janu). Prema novijem stajalištu mađarskih autora patriotski je identitet Jana Panonija definiran kao pripadnost „slavensko-ugarskom plemstvu” (Ritoók Szalay 2002). Nedvojbeno je da je Jan kao svojevrstu sažetu metaforu za svoj patriotizam preuzeo nasljeđe hunskih predaka, odnosno Atila. Vidi elegiju *De inundatione* (95–98: „Si pereunt omnes, nec nos superesse rogamus, / Aeque animo quivis publica fata subit. / Sin Hunni luimus communia crimina soli, / Humanum nobis dulce piare genus.” U proznom prijevodu: „Ako svi nestanemo, ne želimo preživjeti / Prihvaćamo svoju smrt zajedno mirnoga duha / Ako samo mi Huni moramo otkupiti grijeh svijeta, / Spasiti ljudski rod, to dužnost bit će nam sveta”). Nije slučajno da je Nikola Šop izostavio riječ *Huni* iz hrvatskog prijevoda ovih stihova: „Ako samo mi moramo otkupiti grijeh svijeta...” Česmički 1951: 53. Usp. Gerézdi 1960: 278–279. Svemu unatoč činjenica je i to da je Jan legitimizirao svoju privrženost (uz panonsku pripadnost) i iz ilirskog aspekta (usp. bilješku br. 18).

At nunc barbarico, barbara, in orbe crepo.
Hic Maro ponatur; fiet lyra rauca Maronis,
Huc Cicero veniat, mutus erit Cicero.
Tu tamen haec tali poteris deducere lima,
Vel critici ut medio nata Helicone putent.

Epigrame ove ti šaljem od panonskih strana, / S Dunava, najvećega od sjevernih rijeka. / I nemoj se previše čuditi, Galeotte, / Ako ti se učini, da poneki nije od menaka. / Svakako, na duh jako utječe kraj, u kome živiš, / Pod kojim podnebljem duh ti pjesme stvara. / Kako sam u lacijskom kraju možda kao Latin piso, / Tako sad u barbarskom govorim jezikom barbara. / Stavi ovdje Marona, bit će mu promukla lira; / Zanimemit će Ciceron, staviš li ovdje Cicerona. / Ti ćeš mi ipak pjesme ocijeniti tako točno, / Kao da su pred pred kritičarima sred samog Helikona.³

Galeotto Marzio (1427–1497) bio je prijatelj Jana Panonija, a poznavali su se iz slavne humanističke škole Guarina da Verona u Ferrari. Kasnije je taj provokativni liječnik i humanist više puta boravio u Budimu na dvoru Matije Korvina, čak je postao i likom u *Dijalogu o čednosti/nevinosti i braku* Antonija Bonfinija gdje se zalaže za epikurejske principe (Békés 2009). No ovu mu je pjesmu Jan poslao dok je on još boravio u Italiji. Glavni motiv pjesme je zemljopisna i kulturna udaljenost između centra humanizma i barbarskog Podunavlja. Poznato je koliko je taj kontrast bio bitan Panoniju, pa ću spomenuti primjer jednog njegovog epigrama napisanog Gasparu Trimbocchiju (ili Tribacco, 1439–1493) u kojem pjesnici doline rijeke Po – i u širem smislu humanističke Italije – osvajaju muzin dar: „Vobis ingenium, vobis dedit ore rotundo / Musa loqui; externi barbara turba sumus.”⁴

Na prvi pogled Janova poezija djeluje kao da je ugledni učenik i nekoć miljenik majstora Guarina „ispao” iz topline gnijezda, ali bi se rado opet onamo uzdignuo, uz pomoć Galeotta. Između ta dva svijeta, naime, postoji veza, prolaz, oni komuniciraju i bez prevođenja u strogom smislu riječi. Stoga sve što Panonije od svoga prijatelja traži jest puka *lima*, to jest samo cizeliranje, nijansiranje i prilagodba, mogli bismo reći eliminiranje nepoželjnog „šuma” iz njegova teksta. U širem smislu riječi i dalje je riječ o prevođenju, ali u njegovu najfinijem, završnom obliku. Ovaj je pristup stoga rezultat prividno potpunog Janova prihvatanja odnosa centra i periferije. Na prvi se pogled ovo ne čini kao djelo samosvjesna autsajderstva, već kao pokušaj uklapanja, ili u Janovu slučaju, povratka u elitnu ligu. Barbarski običaji mogu se (i

³ Pannonius 2006: 222 (br. 377). Prijevod N. Šopa, u Čezmički 1951: 263.

⁴ Janus Pannonius, *Epigrammata*, 236 (br. 404). „Vama umnost i savršen govor muza dade, / A mi, tuđinci, samo smo gomila neotesana.” Prijevod N. Šopa, u Čezmički 1951: 266.

moraju) odbaciti, te se i drevna norma može svladati – govorimo o klasičnoj ciceronovskoj normi kojoj je velika generacija humanista (Guarino, Vergerio, Vittorino da Feltre) poučavala onaj dio Europe koji se nalazio iza brda.⁵ Humanistička je Europa otvoreni model – granice Rima zamišljenog kao virtualno carstvo prostiru se dokle god se njegov jezik jasno govori (Ritoók Szalay 2012).

Međutim, iskrenost Janovih izraza relativizirana je ironijom koja zrači iz intertekstualnih referenca epigrama. Tekst je baziran na reminiscencijama iz *Tristie* i *Poslanica iz Ponta* slavnog Ovidija prognanog iz Rima u udaljeni grad Tomi na Crnom moru. Pjesma dolazi s obala sjevernih voda, Dunava – a čitatelji upoznati s Ovidijem svjesni su da je ta regija naseljena stanovništvom usporedivim s kanibalima Lestrigoncima poznatima iz desetog pjevanja *Odiseje*,⁶ stoga nije začuđujuće da se pjesma prognanog pjesnika koji živi među njima jedva doima latinskom, naime napisana je u tim barbarskim krajevima.⁷ I zato: Jan se ne poistovjećuje samo s barbarima (sunarodnjacima Lestrigonaca), već i sa samim rođenim Rimljaninom Ovidijem! Koji također greške vlastitih tekstova opravdava žalosnom ironijom, a njegovi bravurozni distisi dokazuju da bi zapravo on mogao poučavati latinskome Rimljane koji su ostali u domovini.⁸ Pogledamo li opet u svjetlu svega epigram napisan Tribaccu bit će jasno da „glatkogovorna” (što znači: savršena i nadahnuta, *ore rotundo*) humanistička poezija – iz ugla vlastitih izvora – nema više nužno poziciju nedodirljivog književnog uzora. Uostalom, i ovdje je u središtu citat, u dvostrukoj refrakciji. Slavni stihovi Horacijeve *Ars Poetice* („Grais ingenium, Grais dedit ore rotundo / Musa loqui...”, to jest „Mi, Latini, imamo poteškoće samo s vještinom, bez ikakve nade za inspiracijom.”)⁹, izvorno su se odnosili na Rimljane koji su imali poteškoća s učenjem grčkih modela. Ali u Janovu epigramu oni dobivaju novo kontekstualno značenje: talijansko humanističko pjesništvo sa svojim savršenim latinitetom također je samo relativni kanon koji je povijesno razvijen i konstruiran. Dakle: može se dogoditi da i mi (Mađari, Hrvati, „barbara turba”) jednog dana budemo na mjestu talijanskih pjesnika. Izvori na koje se pozivaju aluzije, kao i intertekstualni odnosi, ukazuju na to da je Janov iskaz ironičan te sugerira upravo suprotno od onoga što na površini *expressis verbis* govori.

⁵ O djelovanju generacije (bivših učenika Ivana Ravenjanina, odnosno Guarina, Vittorina da Feltre, Pierpaola Vergeria i ostalih), na temelju zapisa Leonarda Brunija, pisao je Flavio Biondo u svom djelu *Italia illustrata*, iz kasnih 1440-ih – vidi Witt 2001: 338–351.

⁶ „... nec tu contuleris urbem Laestrygonos umquam / gentibus, obliqua quas obit Hister aqua” („... nemoguće je usporediti grad Lestrigonaca, / s plemenima koje Dunav otkriva u vijugavom toku”), *Pont.*, 4, 10: 21–22.

⁷ „... siqua videbuntur casu non dicta Latine, / in qua scribebat, barbara terra fuit” („... ako ijedna fraza nije zvučala dobro na latinskom, / to je bila ona koju su pisali Barbari”), *Trist.*, 3, 1: 17–18. – Oba su Ovidijeva citirana locusa zabilježena u kritičkom izdanju: Pannonius 2006: 222.

⁸ Više o ovom motivu Ovidijeva pjesništva (neuobičajenost jezičnog izraza) vidi u Hajdu 2017: 60–63.

⁹ *Ars poet.*, 323–324. „Grcima je dar dala muza, i moć oblog govora...” (usp. Bolonyai 2014: 229).

Iz ovoga slijedi da je Janovo poimanje svjetske književnosti narativno. Za njega je ona veliki narativ u kojem se grčka kultura prelila u rimsku te je svojim idealima obnovila svijet i spasila latinski nakon stoljeća propadanja. *Translatio temporum, translatio auctorum* – obnova vremena i prostora te ožilježavanje zlatnog doba terminološki se podudara s prevođenjem. Oboje su oblik transfera. Jan Panonije o tom transferu tj. kulturnom prevođenju govori u svom možda najpoznatijem ili barem najduže imitiranom djelu, panegiriku Guarinu. Nakon studijskog boravka u Bizantu veronski majstor vraća se kao novi spasitelj. Grčki jezik koji je Guarino usvojio po cijenu nedaća i žrtava, pa kroz opasnosti donio u Italiju, kao i elitna humanistička škola koju je tada osnovao u Ferrari pružili su priliku Zapadu, izmučenom ratovima, da otkupi drevnu kulturu (Szörényi 2004: 61). Jan slavi njezino spasenje, ali istovremeno aluzijama u tekstu naglašava njezinu krhkost, relativnost i ovisnost o povijesnom kontekstu. Horacijev citat iz epigrama napisanog Tribaccu ponovno se javlja u panegiriku¹⁰, što nije jedina značajnija referenca na humanizam u njegovoj cijelosti. No još zanimljiviji dio u tom smislu predstavlja suptilna aluzija na Petrarca. Čak je sam Guarino htio zaboraviti greške prethodnog razdoblja (*prioris seculi vitia*),¹¹ uključujući i Petrarca koji je tek počinjao izlaziti iz tame i još bio daleko od savršenog latinskog standarda.¹² Jan, međutim, ironično upotrebljava dijelove Petrarkina epa *Afrika* u kojem se Petrarca predstavlja kao kasni nasljednik Eneje. Homer u epu nagovještava njegov dolazak: krasni mladić Francesco vratit će muze koje su napustile Italiju.¹³ Stoga Panonijev panegirik slavi Guarina kao nasljednika Petrarce, iako bi Guarino svog prethodnika radije prepustio zaboravu. Bio bi on radije bilo što drugo nego „alter Petrarcha”.¹⁴

¹⁰ No ovdje ne kao predmet ironije, nego povjesnog odraza. U Ciceronovom slučaju pjesnik navodi da je latinska književnost bila oplodena grčkom (a činjenica da su humanisti učili grčki stoga je ponovna primjena uspješne formule): *Panegyricus praeceptorum Guarini Veronensi*, 108–109, u Panonius 2018: 165. Usp. Thomson 1988: 88.

¹¹ „Eapropter, carissime fili, si quis improprie ineruditeque scriptum a me olim fuisse deprehendis, cogitare debetis id prioris saeculi vitium et depravatum fuisse morem.” Guarinovo pismo sinu Nicolausu, 30. kolovoza 1452. (Guarino 1915. 2: 584 [nr. 862]).

¹² Prekid je također označavao pomak od petrarkističkog eklekticizma prema ciceronovskim normama (Witt 2001: 344). O naglom prekidu petrarkističkog kulta u Italiji početkom 15. stoljeća: Hankins 2007.

¹³ Na primjer: „... tu divos Itala dudum tellure fugatos restituis [...] tecum deserto remeant Helicone Camenae” (*Panegyricus*, 320; „Vraćate bogove koje su davno otjerali sa talijanskog tla, s vama se vraćaju [...] muze, napuštaju Helicon”) (*Panegyricus*, 320–323; Thomson 1988: 121). Usp. „Ille diu profugas revocabit carmine Musas / tempus in extremum, veteresque Elicone Sorores / restituet / [...] Francisco cui nomen erit...” *Afr.*, 9: 250–254; in Petrarcha 1872: 352 („Svojom će poezijom ponovno prizvati davno prognane muze u svoje kasne godine, i vratit će u prvobitno stanje drevne Sestre iz Helicon...”).

¹⁴ U Guarinovoj školi Petrarkin *volgare* bio je osuđivan, dok su nove generacije humanista njegova latinska djela smatrale zastarjelom tradicijom (Pantani 2002: 124–133). Jedina važna iznimka generacije Guarino-Bruni bio je Pierpaolo Vergerio (najpoznatiji predvodnik Petrarkinog kulta u Padovi, izdavač *Afrike*). Nije slučajno da je Leonardo Bruni upravo njemu posvetio, s namjerom uvjeravanja, svoje *Dialogi ad Petrum Histrium*, što se otvoreno protivilo Petrarki. Usp. Witt 2001: 432–440.

Koja je publika mogla razumjeti tako suptilan i intertekstualnim aluzijama ispunjen jezik? Tko su bili oni koji su razumjeli da Janova ironija nije odbacivala, već samo izokrenula krajnosti novog kanona i tako jačala humanistički kanon kao takav? Riječ je, dakako, o najvišoj eliti; vodećim humanistima iz Firence i pripadnicima nove generacije od kojih su mnogi bili učenici Guarinove škole u Ferrari. Među njima je bio i Galeotto Marzio, jedan od najduhovitijih kritičara novog, ubrzo dogmatiziranog humanističkog kanona koji je po stilu pratio ciceronske modele, a po filozofskoj podlozi platonizam.¹⁵ Epigram poslan Galeottu jača pozicije nove kulture u istom kritičkom duhu. Isto vrijedi i za korespondenciju između dvojice humanista: u njoj je barbarstvo također ključna tema. Panonije prihvaća odnos centra i periferije, ali mu i dalje pristupa s ironijom.¹⁶ Gledajući njegovo životno djelo u cjelini, ista se dobroćudna ironija nazire i u činjenici da je, s jedne strane, izraz *barbarus* jedan od najčešćih Janovih epiteta (koristi ga za svoj zavičaj i domovinu kao stanoviti „indeks identiteta”); samom sebi pak, s druge strane, posve prirodno pripisuje istaknutu ulogu u civiliziranju svoje domovine („Nobilis ingenio, patria facta, meo”). Ista je ironija utjecala na njegov izbor pseudonima tj. promjenu imena iz Johannes u Janus, što je dakako bila i promjena, kao i proširivanje identiteta. Prema njegovoj vlastitoj izjavi muza komedije prekrstila ga je, skoro protiv njegove volje, u jezeru Aonia.¹⁷ Kasnije se ustanovilo da ga je osim Talije možda potaknula i priča u kojoj Plutarh opisuje kako je bog Janus donio kulturu i civilizaciju barbarskoj Italiji.¹⁸

Jan Panonije uključio se u Veliki Narativ, stvaralački tok svjetske književnosti, na najvišoj razini: ne samo platonizirajući latinsku poeziju koja imitira grčke modele, ne samo kroz ironične komentare na svoj račun i dijalog sa svojim prijateljima humanistima, već i kao prevoditelj grčkih tekstova na latinski. Prema legendi, htio

¹⁵ U jednom od njegovih najhumorističnijih poglavlja o platonističkim filozofima, iz *De doctrina promiscua*, silogizmima formalne logike dokazuje da su toliko željni povratka, obrata, silaska s neba, da uistinu ne postoje (te stoga ne trebaju nikakvu materijalnu podršku). Galeotto 1949 (chapt. 20: „De philosophis qui viventes sunt morti”).

¹⁶ U svojim pismima Galeottu, osvrćući se na vlastiti prijevod *Iljade*, žali se na manjak knjiga potrebnih za grčko-latinske prijevode: „...in hac nostra barbaria, nec librorum copia dabatur, nec qui excitare studium posset, usquam applaudebat auditor.” Pannonius 1784. 2: 75. Usp. također Pannonius 1784. 2: 98.

¹⁷ „Compulit invitum mutare vocabula, cum me / lavit in Aonio flava Thalia lacu.” Pannonius 2006, 135 (nr. 169). – „Nevoljkog nagnala me je na promjenu tu malu / Plavokosa Talija, kad me okupala / U pjesničkom valu”. Prijevod Nikole Šopa u Česmički 1951: 185. O njegovoj promjeni pjesničkog imena vidi Ritoókné Szalay 2012.

¹⁸ Plutarh 1549: 439. O toj mogućnosti vrlo uvjerljivo piše Ritoókné Szalay (2002a: 35). Treba dodati da Plutarh definira Jana kao sina Ilirija u citiranom odlomku, stoga postoji mogućnost da pri oda-biru imena „Janus” imamo još jedan kreativan i razigran „dokaz” pjesnikova ilirskog identiteta. Pridjev *Pannonius* (druga polovica imena), međutim, spaja dva identiteta, s obzirom da je Janova domovina, savska pokrajina bila dio rimske provincije Pannonie jednako kao i kasnija ugarska područja na sjeveru. Jedno je sigurno: kao istovremeni Ilir i Panonac Jan se s pravom mogao smatrati „bivšim građaninom” („olim civis”) Rima. Pannonius 2006: 214 (br. 357).

se dokazati i u najtežem području, u prijevodu Plotina; no ako se zadovoljimo postojećim prijevodima (tekstovima Plutarha i Homera), također se može vidjeti (na primjer, u usporedbi sa sličnim Filelfovim pothvatima) da se kretao prema idealu *ad sententiam* (ne samo svojim teorijskim promišljanjima, već i praktičnim radom), te da je uočio i stvorio novo djelo u prijevodu (Ritoók 1975; Novaković 2005; izvor za gore spomenute činjenice: Zsupán 2020). Nije bio pjesnik stroge klasicističke uzornosti: na primjer, stvarao je nove riječi za latinske prijevode Plutarhových termina – *negotiositas, curiositas* – braneći se činjenicom da su i Ciceronove neobične inovacije tek postupno postale dio jezika, te ih je upotreba omekšala: „usu aliquando emollescent”.¹⁹ Time je zapravo dao najdublju moguću kritiku protiv vlastitog učitelja, Guarina i njegova strogog klasicizma i ciceronijanskog jezičnog stava; a ta je gesta vjerojatno rezultat utjecaja Lorenza Valle.

Štoviše, Vallino djelo *Elegantiae* protivilo se rigidnim standardima, a zagovaralo uporabu, odnosno *usus*, te se usmjerilo ne samo na odmak od opisivanja jezika u logičkim kategorijama po uzoru na srednji vijek, već i od nove ciceronijanske dogmatike – i zato ne čudi da je naišlo na Janovu naklonost.²⁰ Svrstavanje uz Valline stavove panonskom je pjesniku (mađarskom ili hrvatskom – potpuno svejedno ovaj put) ipak osiguralo osjećaj da kao građanin nekadašnje provincije, i unatoč fizičkoj udaljenosti, pripada književnom centru; te da ga mjerodavni humanisti – bez obzira na manja ili veća mimoilaženja u stavovima – prihvaćaju upravo u ovakvom njegovom statusu. Dokazuju to zorno i Guarinove riječi kojima je veliki učitelj skrenuo pozornost na svog učenika venecijskom senatoru i humanistu Francescu Barbaru: „Ovoga vam Janusa, moga učenika, panonskog porijekla i rimskih manira, i odličnog, pa čak očaravajućeg obrazovanja, preporučujem: primite ga u svoj krug.”²¹

S engleskog preveli Sofija Žagar i Ivan Vid Čakarević Kršul

LITERATURA

Bene, Sándor (2005). The 'ars historica' Debate in Hungary and Transylvania. U *Az értelem bátorsága: Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Prir. Hausner, Gábor. Budapest: Argumentum Kiadó. 75–90.

¹⁹ Iz pisma Marku Aureliju iz 1457. u vezi s prijevodom Plutarhova djela *De negotiositate*; Pannonius 1784. 2: 74.

²⁰ Witt 2001: 270. Poggio Bracciolini upravo Guarinu objašnjava da je Valla osnovao novu „školu”; vidi Camporeale 2000, 33. Raspravu Poggio-Valla je također popratio Jan Panonije, usp. Ritoók Szalay 2002a: 35; Ritoók Szalay 2012a: 13.

²¹ „Hunc Ianum, contubernalem meum, gente Pannonium, Italicum moribus, doctrina mirandum immo vero stupendum, tibi commendo; eum suscipe in tuorum numerum.” Francescu Barbaru, 5. veljače 1453, Guarino 1915. 2: 608.

- Békés, Enikő (2009). Galeotto Marzio and the Court of King Matthias Corvinus: De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae. U *Sassoferrato: Alla memoria del professor Alberto Grilli*. Ur. Bertini, Ferruccio. Firenze: Istituto Internazionale di Studi Piceni. 287–296.
- Bolonyai, Gábor (2015). Ore rotundo: Egy horatiusi fordulat elő- és utótörténete. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 61 (3). 399–420.
- Camporeale, Salvatore I. (2000). Poggio Bracciolini versus Lorenzo Valla: The Orations in Laurentium Vallam. U *Perspectives on Early Modern and Modern Intellectual History: Essays in Honour of Nancy S. Struener*. Ur. Marino, Joseph; Schlitt, Melinda W. Rochester: The University of Rochester Press. 27–48.
- Česmički, Ivan (1951). *Piesme i epigrami*. Tekst i prijevod Šop, Nikola. Predgovor Kombol, Mihovil. Hrvatski latinisti 2. Zagreb: JAZU.
- Galeotto, Marzio (1949). *Dottrina varia: De doctrina promiscua*. Ur. Frezza, Mario. Collezione umanistica 5. Napoli: R. Pironti e figli.
- Gerézdi, Rabán (1960). Ivan Česmički (Janus Pannonius): Piesme i epigrami: Preveo Nikola Šop, predgovor M. Kombol, Zagreb, 1951. *Irodalomtörténeti Közlemények* 64. 277–280.
- Guarino, Veronese (1915–1919). *Epistolario*. A cura di Remigio Sabbadini. Venezia: Reale Deputazione di Storia Patria. 1–3.
- Hajdu, Péter (2017). Ovidius az idegenek között. *Ókor* 16 (2). 56–64.
- Hankins, James (2007). Petrarch and the Canon of Neo-Latin Literature. U *Petrarca, l'umanesimo e la civiltà europea*. Ur. Coppini, Donatella; Feo, Michele. Quaderni petrarcheschi 17–18. Firenze: Casa Editrice Le Lettere. 905–922.
- Jankovits, László (2012). *Nobilis ingenio: Janus Pannonius költészete*. Irodalmi jelenkönyvek. Arad: Magyar Pen Club–Concord Media Jelen.
- Klaniczay, Tibor (1973). Régi magyarországi írók nemzeti hovatartozása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 77. 148–135.
- Novaković, Darko (2005). Le traduzioni dal greco di Janus Pannonius: La filologia al servizio della politica”. *Camoenae Hungaricae* 2. 53–66.
- Pannonii, Jani (1784). *Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia – Opusculorum pars altera*. Ur. Teleki, Samuel; Kovásznai, Alexander. Traiecti ad Rhenum: Bartholomaeus Wild. 1–2.
- Pannonius, Janus (2006). *Epigrammata*. Ur. Mayer, Iulius; Török, Ladislaus. Iani Pannonii Opera quae mansuerunt omnia. Ur. serije Borzsák, Stephanus; Ritoók-Szalay, Ágnes. I/1. Budapest: Balassi Kiadó.
- Pannonius, Janus (2018). *Carmina epica*. Ur. Mayer, Iulius; Török, Ladislaus; Dalloul, Zaynab. Iani Pannonii Opera quae mansuerunt omnia, Ur. serije Borzsák, Stephanus; Ritoók-Szalay, Ágnes; Szepessy, Tiburtius III/1. Budapest: Balassi Kiadó.

- Pantani, Italo (2002). „*La fonte di ogni eloquenzia*”: *Il canzoniere petrarchesco nella cultura poetica del Quattrocento ferrarese*. Studi e testi italiani 16. Roma: Bulzoni Editore.
- Perić, Olga (2005). Janus Pannonius (Jan Panonije, Joannes Quinqueecclesiensis; Ivan Česmički, Ivan Kesinački, Ivan Kestenski). U *Hrvatski biografski leksikon*. Ur. Kolumbić, Nikica; Macan, Trpimir; Stipčević, Aleksandar; Lučić, Nikša. 6. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod – Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 346–348.
- Petrarcha, Franciscus (1872). *Africa*. Ur. Pingaud, Léonce. Parisiis: Ernest Thorin.
- Petrovich, Michael B. (1979). The Croatian Humanists: Cosmopolits or Patriots? *Journal of Croatian Studies* 20. 17–36.
- Plutarchus, Chaeroneus (1549). *Opuscula moralia*. Lugduni: Sebastianus Gryphius.
- Ritoók, Zsigmond (1975). Lexikalisches zu den neulich entdeckten Übersetzungen aus dem Griechischen von Janus Pannonius. *Acta Antiqua* 23. 403–415.
- Ritoók Szalay, Ágnes (2002). III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról. U Ritoók Szalay, Ágnes. *Nympha super ripam Danubii: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Humanizmus és reformáció 27. Budapest: Balassi Kiadó. 23–29.
- Ritoók Szalay, Ágnes (2002a). Cezmicétől Pannóniáig: Janus Pannonius első látogatása Rómában. U Ritoók Szalay, Ágnes. *Nympha super ripam Danubii*. 31–36.
- Ritoók Szalay, Ágnes (2012). Flava Thalia: Egy kép és egy Janus-vers. U Ritoók Szalay, Ágnes. *Kutak: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Humanizmus és reformáció 33. Budapest: Balassi Kiadó. 27–36.
- Ritoók Szalay, Ágnes (2012a). „A humanisták közös Európája”. U Ritoókné Szalay Ágnes, *Kutak*. 9–15.
- Szörényi, László (2004). „Omnia Calliope concentu temperet uno!” Panegirico e poema in Giano Pannonio. *Camoenae Hungaricae* 1. 59–70.
- Thomson, Ian (1988). *Humanist Pietas: The Panegyric of Ianus Pannonius on Guarinus Veronensis*. Medievalia Hungarica series 1. Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies.
- Witt, Ronald G. (2001). *In the Footsteps of the Ancients: The Origins of Humanism from Lovato to Bruni*. Studies in medieval and reformation thought 74. Leiden–Boston–Köln: Brill.
- Zsupán, Edina (2020). A szövegalkotás tényezői Janus Pannonius Apophtegmatfordításában. *Irodalomtörténeti Közlemények* 124. 472–495.